

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР
4 ЖИЛД, 9 СОН

ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ
ТОМ 4, НОМЕР 9

INNOVATIONS IN ECONOMY
VOLUME 4, ISSUE 9

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР
ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ | INNOVATIONS IN ECONOMY
№9 (2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2021-9>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Гулямов Сайдахрар Саидахмедович
Академик

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Вохидова Мехри Хасановна
Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа
доктори

"Иқтисодиётда инновация" журнали таҳририй маслаҳат кенгаши
Международный редакционный совет журнала "Инновация в экономике"
International Editorial Board of the Journal of Innovation in Economics

08.00.01 - Иқтисодиёт назарияси / Экономическая теория / Economic theory

Назаров Ш.Х. - и.ф.д.
Гафуров У.В. - и.ф.д., профессор
Мустафакулов Ш. И. - и.ф.д., доцент
Сайфуллаева М.
Маматкулов И.А.

Nanuli Khizanishvili - Doctor of Economic Sciences, Tbilisi Iv. Javakhishvili State University. Faculty of Economics
Екатерина Геннадьевна Господарик к.э.н., доцент, заведующая кафедрой аналитической экономики и эконометрики экономического факультета БГУ

08.00.02-Макроиқтисодиёт / Макроэкономика / Macroeconomics

Салимов Б. Т. - и.ф.д., профессор,
Назаров Ш. Х. - и.ф.д.
Худойкулов С. К. - и.ф.н. доцент,
Валиев Б. - PhD.
Сафарова Н.Н.

Зубиташвили Тамар - доктор туристических наук, Телавский государственный университет, Грузия

08.00.07-Молия. Бухгалтерия ҳисоби. / Финансы. Бухгалтерский учет/ Finance. Accounting

Жиянова Н.Э. - и.ф.н., доц.

08.00.09-Жаҳон иқтисодиёти / Мировая экономика / World economy

Мурадова Х.М. - и.ф.д., профессор
Шарифхўжаев Ш.О. - и.ф.д.

Сардор Азам - и.ф.д.
Вохидова М.Х. - PhD.

08.00.10-Демография. Меҳнат иқтисодиёти / Демография. Экономика труда / Demography. Labor Economics. 08.00.13-Менежмент / Менеджмент / Management

Гулямов С.С. - академик
Умурзаков Б.Х. - и.ф.д., профессор,
Каршиев М.Э.

Маматкулов И.
Ғойипназаров С.Б. - PhD
Кадирова З.А. - PhD

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Gafurova Dilshoda Ramazanovna ISSUES OF ASSESSING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE PROCESS MANAGEMENT IN THE ICT SPHERE.....	4
2. Saparov Elmurod Donabayevich WAYS TO ENSURE TRANSPARENCY IN THE FINANCING OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT PROGRAMS OF THE REGIONS.....	12
3. Shaislamova Muazzamkhon Raximkhodjaevna ORGANIZATION OF INNOVATIVE ACTIVITIES IN TELECOMMUNICATION ENTERPRISES.....	19
4. Turdiev Shaxriddin Erxonovich PROSPECTS FOR TRANSFORMATION OF INTERNAL AUDIT SERVICES IN COMMERCIAL BANKS.....	29
5. Makhmud Kurbonov Farhod ogli PRACTICES OF ORGANIZATIONAL CULTURE IN THE WORKPLACE: EXAMPLES OF THE USA AND JAPAN.....	34
6. Nozimov Alpomishbek Alisher o`g`li, Tuxsanov Kudratillo Nozimovich PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IN UZBEKISTAN.....	40
7. Anvar Aidjanovich Khudoyarov FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF PILGRIM TOURISM IN THE PROCESS OF MODERNIZING THE ECONOMY OF UZBEKISTAN.....	45
8. Qaytarov Voxid Raimkulovich LEGAL AND REGULATORY FUNDAMENTALS OF CORPORATE CONTROL IN COMMERCIAL BANKS OF UZBEKISTAN.....	53
9. Madreymov Kengesbay Turganbaevich ECOLOGICAL SECURITY AS AN IMPORTANT FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT.....	58
10. Pardayev Umidjon Uralovich WAYS TO IMPROVE TAX ADMINISTRATION OF LARGE TAXPAYERS.....	64
11. Sharipov Abror Komilovich FINANCIAL INDEPENDENCE OF LOCAL BUDGETS IS A FACTOR IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION.....	74
12. Vokhidova Mehri Khasanovna CHARACTERISTICS OF FOREIGN ECONOMIC RELATIONS OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES.....	82

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Шарипов Абдор Комилович

мустақил изланувчи, Тошкент тиббиёт академияси

Термиз филиали декан ўринбосари

МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТЛАР МОЛИЯВИЙ МУСТАҚИЛЛИГИ – ХУДУД ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ОМИЛИ

For citation: Sharipov Abror Komilovich. FINANCIAL INDEPENDENCE OF LOCAL BUDGETS IS A FACTOR IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION. Journal of innovations in economy. 2021. Vol. 4, Issue 9. pp. 74-81

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2021-9-11>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Ўзбекистонда 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясида келиб чиқиб, маҳаллий бюджетлар молиявий мустақиллигига эга бўлиши борасидаги ислохотлар баён этилган. Маҳаллий бюджетларнинг молиявий мустақиллигининг ҳудуд ижтимоий-иқтисодий тараққиётига таъсирини оширишга борасида фикр-мулоҳазалар, илмий ёндашувлар келтирилган.

Тадқиқотнинг мақсади маҳаллий бюджетларнинг молиявий мустақиллигининг ҳудуд ижтимоий-иқтисодий тараққиётига таъсирини оширишга қаратилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги:

7. Маҳаллий бюджетларнинг зарурий даромадлар базасига эга бўлишини талаб қилади. Шунинг учун маҳаллий бюджетлар даромад базасини мустаҳкамлаш, ресурсларни ҳудудлар ўртасида тақсимлаш, давлат ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлаш ва иқтисодий, табиий, демографик жиҳатдан турли ҳолатдаги ҳудудлар шароитида давлат хизматларини тақдим этиш самарадорлигини ошириши илмий асосланган.

8. Маҳаллий бюджетлар молиявий мустақиллигини ошириш орқали маҳаллий ҳокимият органларининг ўз қарорларига жавобгарлиги ошади. Ўз навбатида молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигининг ҳам ўсиши исботланган.

9. Маҳаллий бюджетлар мустақиллигини ошириш иқтисодий ривожланиш даражалари, давлат тузилиши, географик жойлашуви ҳар қил бўлган давлатларда ўз устунлигини исботлади. Бироқ, турли даражадаги ҳукумат органларининг юқори даражага бўйсинишини таъминловчи институционал механизмлар мавжуд бўлиши зарурлиги асосланган.

Калит сўзлар. маҳаллий бюджетлар, маҳаллий бюджет ўз даромади, бюджет трансфертлари, маҳаллий бюджет молиявий мустақиллиги, бюджетни номарказлаштириш.

Sharipov Abror Komilovich

Independent researcher, Deputy Dean of the
Termez branch of the Tashkent Medical Academy

FINANCIAL INDEPENDENCE OF LOCAL BUDGETS IS A FACTOR IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION**ABSTRACT**

This article describes the reforms in Uzbekistan to ensure financial independence of local budgets, based on the Action Strategy for 2017-2021. There are opinions and scientific approaches to increase the impact of financial independence of local budgets on the socio-economic development of the region.

The purpose of the study is to develop proposals and recommendations to increase the impact of financial independence of local budgets on the socio-economic development of the region.

Scientific novelty of the research:

1. Requires local budgets to have the necessary revenue base. Therefore, it is scientifically based to strengthen the revenue base of local budgets, the distribution of resources between regions, ensure the efficient use of public resources and increase the efficiency of public services in economically, naturally, demographically diverse regions.

2. Increasing the financial independence of local budgets will increase the responsibility of local governments for their decisions. In turn, the efficiency of the use of financial resources has been proven to increase.

3. Increasing the independence of local budgets has proved its superiority in countries with different levels of economic development, state structure, geographical location. However, there is a need for institutional mechanisms to ensure that different levels of government are subordinate to higher levels.

Keywords. local budgets, local budget own income, budget transfers, local budget financial independence, decentralization of the budget.

Шарипов Абдор Комилович

Независимый соискатель, заместитель декана
Термезского филиала Ташкентской медицинской академии.

**ФИНАНСОВАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ - ФАКТОР
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА****АННОТАЦИЯ**

В этой статье описываются реформы в Узбекистане по обеспечению финансовой независимости местных бюджетов на основе Стратегии действий на 2017-2021 годы. Существуют мнения и научные подходы к увеличению влияния финансовой независимости местных бюджетов на социально-экономическое развитие региона.

Целью исследования является разработка предложений и рекомендаций, направленных на повышение влияния финансовой независимости местных бюджетов на социально-экономическое развитие региона.

Научная новизна исследования:

1. Требуется, чтобы местные бюджеты имели необходимую доходную базу. Следовательно, он научно обоснован для укрепления доходной базы местных бюджетов, распределения ресурсов между регионами, обеспечения эффективного использования государственных ресурсов и повышения эффективности государственных услуг в экономически, естественно, демографически разнообразных регионах.

2. Повышение финансовой независимости местных бюджетов повысит ответственность органов местного самоуправления за свои решения. В свою очередь, было доказано, что эффективность использования финансовых ресурсов повышается.

3. Повышение самостоятельности местных бюджетов доказало свое превосходство в странах с разным уровнем экономического развития, государственного устройства, географического положения. Однако существует потребность в институциональных

механизмах, обеспечивающих подчинение различных уровней управления более высоким уровням.

Ключевые слова. местные бюджеты, собственные доходы местного бюджета, трансферты из бюджета, финансовая независимость местного бюджета, децентрализация бюджета.

Кириш

Давлат бюджети даромадларининг муҳим манбаи солиқлар ҳисобланади. Республикада амалга ошириладиган кенг қўламли иқтисодий ислохотлар шароитида айнан бюджетнинг мазкур манбаи – солиқларни ва солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш орқали иқтисодиётда солиқ юкини пасайтиришга ҳаракат қилинаёпти.

Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларда ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «солиқ юкини камайтириш ва солиққа тортиш тизимини соддалаштириш сиёсатини давом эттириш, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва тегишли рағбатлантирувчи чораларни кенгайтириш» вазифаси белгиланди [1]. Мазкур вазифа ижросини таъминлашда, маҳаллий бюджетлар барқарор даромад манбаини таъминлаш орқали улар молиявий мустақиллигини таъминлашга хизмат қилади. Бунинг натижасида ҳудудларда аҳолининг ижтимоий неъматлар билан узлуксиз таъминлаш имконини тақдим этади. Шу боис, ҳудуд ижтимоий-иқтисодий тараққиётида маҳаллий бюджетлар молиявий мустақиллигига эришиш ҳозирги кундаги долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Республикада давом эттириладиган бюджет ва солиқ соҳаларини либераллаштириш жараёнлари иқтисодиётни барқарор ва жадал ривожлантиришнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Айниқса, солиқ соҳасида юз бераётган туб ислохотлар унинг фаолиятининг янада очик бўлиши, иқтисодиётда умумий солиқ юкини сезиларли даражада камайтириб бориши, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш ва фаолиятини ривожлантириш, шунингдек, улар томонидан ишлаб чиқараётган маҳсулотлар сифати ва рақобатбардорлигининг янада ошишига қаратилган.

Хусусан, солиқ юки - 1991 йилга қиёсий таққосланганда ялпи ички маҳсулотга нисбатан қарийб 2,1 баробарга камайтириб, 41,2 фоиздан 19,4 фоизга қадар камайтганини таъкидлаш зарур. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги ПФ-5468-сон “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги фармони билан 2019 йил 1 январдан эътиборан, солиқ сиёсатида мутлақо янгича қўринишдаги замонавий тизим жорий этилди.

Ўзбекистон давлати ва жамияти учун яратилган янги солиқ сиёсати, аҳоли турмуш фаровонлигини юксалтириш, мамлакатимиз иқтисодиётини янада ривожлантириш, уни таркибий ўзгартириш ва модернизация қилишга хизмат қилувчи муҳим омиллардан бирига айланиб бормоқда. Табиийки, мазкур мақсад ҳамда вазифаларнинг рўёбга чиқиши қўп жаҳатдан давлат солиқ хизмати органларининг самарали ва одилона фаолиятига боғлиқ бўлади. Шу боис ҳукуватимиз солиқ сиёсати ва маъмурчилигини такомиллаштириш масаласига катта аҳамият қаратмоқда. Ушбу жараён барча инсонларнинг фаровонлиги йўлида адолатли йўсинда кечмоғи ва у ҳар бир кишининг фаол иштирок этишига асосланмоғи лозим.

Давлат ва маҳаллий бюджет даромадларини шакллантириш - ҳисобланган солиқларнинг ўз вақтида, тўғри ва тўлиқ ундирилишига боғлиқ. Солиқларнинг йиғилувчанлик даражасининг пасайиш тенденцияси нафақат солиқларни ҳисоблаш тартибида, шунингдек, солиққа тортиладиган даромадларни тўлиқ қамраб олинишида ва уларни ундириш механизмида ҳам жиддий муаммолар мавжудлигидан далолат беради.

Тадқиқот методологияси

Мазкур илмий мақолани тайёрлашда илмий абстракциялаш, тизимли ёндашув, маълумотларни гуруҳлаш, динамикада ўрганиш усуллардан фойдаланилди. Жумладан:

маҳаллий бюджетлар, уларнинг даромад манбалари монографик ўрганиш тарзида ушбу йўналишда илмий изланишлар олиб борган ва бораётган олимларнинг тадқиқотлари илмий абстракциялаш усулида тадқиқ ҳамда таҳлил қилинди.

Ўзбекистонда маҳаллий бюджетлар даромадлари ўзгариш динамикаси маълумотларни гуруҳлаш, уларнинг ўсиш (пасайиш) динамикаси тизимли ёндашув усуллари асосида таҳлил қилинди.

Маҳаллий бюджетлар молиявий мустақиллигининг ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий тараққиётига таъсирини оширига қаратилган таклифлар беришда анализ ва синтез усулидан самарали фойдаланилди.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Маҳаллий бюджетлар молиявий мустақиллиги борасида қатор тадқиқотлар олиб борилган ва мазкур анъана давом этади. Хусусан, иқтисодчи олим А.Колесов маҳаллий давлат ҳокимиятининг молиявий аҳволини баҳолаш учун интеграл баҳолаш индексидан фойдаланишни таклиф этади. Ушбу индекс фақат кредиторлик қарздорликнинг ўзгаришини ҳисобга олишни назарда тутди [2]. Г.Лапушинскаянинг фикрича, маҳаллий бюджетлар молиявий ҳолатини ўрганишда даромадлар ўзгаришининг харажатлар (моддалар бўйича) ўзгаришига таъсирини баҳолаш имкони пайдо бўлади [3]. Ушбу таҳлилнинг мақсади маҳаллий бюджетлар маблағларини сарфланишининг устувор моддасини аниқлаш ҳисобланади. И.Зенкина маҳаллий бюджетлар молиявий ҳолатини таҳлилида солиқ юки, ҳудуд солиқ потенциалидан юқори бюджетга олинadиган солиқлар ва турли даражадаги бюджетлар ўртасида молиявий маблағлар алмашинуви ўрганишни таклиф қилган. Маҳаллий бюджетларнинг молиявий ҳолатини таҳлил қилишнинг нисбатан муфассал услуги иқтисодчи олим В.Поляк томонидан таклиф этилган бўлиб, ушбу услубнинг камчилиги турли даражадаги бюджетлар мутаносиблигини таъминлаш даражаси аниқлаш имконини бермаслиги ҳисобланади [4].

Маҳаллий иқтисодчи олимлар Т.Маликов, Н.Хайдаровлар “у ёки бу бюджетнинг харажатлари жойларда олинган даромадларнинг ҳажми билан мос келмаслиги оқибатида уларни қўшимча маблағлар билан таъминлаш зарурияти вужудга келади, барча қуйи бюджетларни баланслаштириш зарурати пайдо бўлади” деган фикрни билдирган [5].

Бюджетлараро муносабатлар тизими тадқиқ қилган А.Ваҳобов ва Х.Жамоловлар “бюджет оқимларининг йўналтирилганлиги умумий бюджет сиёсати ва бюджет тўғрисидаги қонун воситасида аниқланади” - деган хулосага келган [6].

Иқтисодчи олим А.Исламқулов тадқиқотларида, (1) маҳаллий бюджетларнинг молиявий мустақиллигини баҳоловчи Ўзбекистон учун ягона мезон ишлаб чиқиш зарурлиги, бунда ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос жиҳатлари эътиборга олиниши мақсадга мувофиқлиги; (2) маҳаллий бюджетларнинг иқтисодий ҳолатини мунтазам баҳолаб бориш тизимини яратиш. Бунда илмий-тадқиқот марказлари билан биргаликда кўп омилли таҳлилий дастур яратиш, ҳар бир ҳудудда мавжуд маълумотларни киритиб мустақил равишда молиявий мустақиллигини баҳолаш, йўл қўйилаётган камчиликлари аниқлаб уни бартарф этиш йўналишлари юзасидан тегишли қарорлар қабул қилиш имконияти пайдо бўлади; (3) маҳаллий бюджетлар молиявий мустақиллигини баҳолашда солиқ потенциалидан фойдаланишни йўлга қўйиш зарурлигидан келиб чиқиб солиқ қонунчилигига солиқ потенциали тушунчасини киритиш зарур; (4) маҳаллий давлат ҳокимиятига солиқ солинадиган база ва ставкаларини ўрнатишда иштирок этиш ваколатини бериш каби масалаларни илгари сурилган [7].

Шу ўринда қайд этиш ўринлики, маҳаллий бюджетлар мустақиллигига оид масалалар, ишланмалар етарли эмаслиги билан бирга, ҳудудлар ижтимоий-иқтисодий тараққиётига таъсири баҳоланмаган.

Таҳлил ва натижалар

Ўзбекистон мустақиллигини қўлга киритгач давлатнинг энг муҳим хусусиятларидан бири бўлган солиқлар тизимини аста-секин миллий хусусиятларини инобатга олган ҳолда ўзлаштирилмоқда.

Маҳаллий бюджет даромадларининг асосий қисмини солиқлар ташкил этади. Давлат миқёсида солиқлар ЯИМнинг деярли учдан бир қисмини қайта тақсимлаб, бюджетга туширади ва у орқали давлатнинг ижтимоий-иқтисодий зарурий харажатларини

молиялаштиришга йўналтиради. Кейинги йилларда ресурс солиқларининг салмоғи анча ошмоқда. Бу эса ер, сув ва бошқа ресурслардан самарали фойдаланилишини таъминлайди.

Ўзбекистон Республикаси «Бюджет кодексда» таъкидланишича, маҳаллий бюджет – Давлат бюджетининг тегишли вилоят, туман, шаҳар, пул маблаблаглари жамғармасини ташкил этувчи бир қисми бўлиб, унда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек, молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори назарда тутилади.

Маҳаллий бюджетларнинг даромад қисмини шакллантиришнинг ҳозирги пайтда амалда бўлган тартиби қуйидаги камчиликларнинг олдини олишга имконият бермайди:

- маҳаллий ҳокимият органлари томонидан йиғиладиган молиявий маблағлар, харажатларни қоплаш учун етарли бўлмайди, бу нарса маҳаллий инфратузилмани ривожлантириш имкониятларини сезиларли даражада пасайтиради;

- бюджет харажатларининг етмайдиган қисмини республика бюджети ҳисобидан тўлдириш маҳаллий ҳокимиятларнинг марказий органларига нисбатан бўлган қарамлигини кучайтиради;

- маҳаллий ҳокимият органлари маблағларга бўлган объектив ва асосланган эҳтиёжлардан келиб чиқиб, даромадларнинг қўшимча манбаларини излашга бўлган мустақилликни маълум даражада йўқотади.

Юқорида келтириб ўтилган камчиликларни бартараф этиш учун мамлакатимизда сўнги йилларда қуйидаги ишлар амалга оширилди;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 26 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2019 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари ҳамда 2020-2021 йилларга бюджет мўлжаллари тўғрисида”ги ПҚ-4086-сонли қарори билан қуйидагилар белгиланди ва юқоридаги камчиликлар бартараф этилди [8]. Жумладан:

2019 йилнинг 1 январидан бошлаб, маҳаллий давлат ҳокимияти органларига юклатилган масъулият ва уларнинг манфаатдорлигини янада ошириш ҳамда ҳудудлар даромадларини шакллантиришлари, шунингдек, оқилона харажатлари борасида мажбуриятларини ошириш мақсадида, қуйидагилар белгилаб қўйилди:

а) қуйидаги даромадлар:

жисмоний шахслар томонидан ундириладиган мол-мулк ва ер солиғи, жисмоний шахслар томонидан мол-мулкни ижарага бериш орқали олган даромадлари учун солиқ, ЯТТ учун қатъий белгиланган солиқ, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ, ягона ер солиғи, айрим турдаги товарлар билан чакана савдо қилиш ҳукуқи ва айрим турдаги хизматларни кўрсатиш учун йиғимлар, бозорлардан тушадиган даромадлар, шунингдек, ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ (айрим турлари бўйича) тушумлари, қонунбузарликларнинг айрим турлари учун жарималар маҳаллий бюджетларига;

мамлакатимиздаги 14 та минтақа бююджети билан уларда жойлашган туман ва шаҳар бюджетлари ўртасида ўзаро тақсимлаган ҳолда: юридик шахслардан ундириладиган ер ва мол-мулк солиғи, ЯСТ ажратмалари, алкоголь маҳсулотлари, пиво, бензин, дизель ёқилғиси ва газнинг чакана реализациясидан акциз солиғи Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маҳаллий бюджетларига ўтказилиши;

б) ҚҚС тушумларининг бир қисми (импорт бундан мустасно), жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи (бунга мулкый даромадлар кирмайди), юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи (норезидентларнинг даромадларидан ташқари) республика бюджети билан Қорақалпоғистон Республикаси республика бюджети, вилоятлар вилоят бюджетлари ва Тошкент шаҳри шаҳар бюджети ўртасида тақсимланиши;

в) бюджет ташкилотларини молиялаштиришни белгиланган тартибда, республика бюджетидан 14 та минтақанинг маҳаллий бюджетларига ўтказиш;

г) республика бюджети билан 14 та минтақа бюджетлари ўртасида ўзаро тақсимланадиган солиқлар: агар (бунга ер қаъридан фойдаланганлик ҳамда тамаки маҳсулотлари учун акциз солиғи кирмайди) маҳаллий бюджетларга қилинаётган ажратмалар

50 фоиздан паст бўлганида, мазкур солиқ турлари бўйича тушумларнинг башоратидан ортиғи билан бажарилишидан ташкил бўлган пул маблағларнинг ярими маҳаллий бюджетларга ҳисобига қайтарилиши;

д) 14 минтақа маҳаллий бюджетларининг даромадлари ва харажатлари ҳажмларини тасдиқланиши юзасидан қилинган қарорларда мазкур минтақалар халқ депутатлари Кенгашларига:

харажатларнинг етмай қолаётган миқдорини алоҳида туманлар ва шаҳарлар бюджетларини тушишда ҳосил бўлган ошиқча маблағларни 14 минтақа бюджети билан туманлар ва шаҳарлар бюджетлари ўртасида қайта кўриб чиқиш ҳисобига қоплаш;

ҚҚС (бундан импорт холи), жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи (бундан мулкӣ даромадлар холи), юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи (норезидентларнинг даромадларидан ташқари)нинг бир қисмини тегишли ҳудудлар ихтиёрида қоладиган маблағлар кесимида йўналтириш;

даромадлар башоратини ортиғи билан бажарилган маблағлардан бир қисмини ҳудудларни ижтимоӣ-иқтисодӣ жиҳатдан ривожлантириш дастурларини ижро этиш мақсадида тегишли туманлар ва шаҳарлар бюджетларига ўтказиш юзасидан ваколатлар берилиши назарда тутилган [9].

Ушбу иқтисодӣ самарадорлигига ошириш мақсадида киритилган қушимча ўзгартиришлар амалга оширилиши натижасида ҳудудларни ижтимоӣ-иқтисодӣ ривожлантириш, инфратузилма ривожлантириш.

Бундан ташқари ушбу маблағлар ҳудудларнинг инвестицион жозибadorлиги ошириш ишлари ва обод қишлоқ дастури доирасида ишлар амалга оширилмоқда.

Иқтисодиётда маҳаллий бюджетлар яна бир муҳим вазифани – ишлаб чиқаришнинг якуний натижаларини аҳолига етказувчи канал вазифасини бажаради, яъни улар орқали бюджет воситалари аҳолининг маълум қатламлари ўртасида тақсимланади. Маҳаллий бюджетлардан ишлаб чиқариш соҳаси тармоқлари билан бир қаторда, асосӣ аҳамиятга эга бўлган харажатлар ҳам молиялаштирилади. Масалан, ижтимоӣ соҳа ва аҳолини ижтимоӣ ҳимоя қилиш харажатлари: халқ таълими, соғлиқни сақлаш, ижтимоӣ таъминот, маданият, илм-фан, коммунал соҳа ва бошқа харажатлар шулар жумласидандир.

Маҳаллий бюджетларнинг иқтисодӣ моҳияти уларнинг бажараётган функцияларида намоён бўлади. Улар қуйидаги функцияларни бажаради:

- маҳаллий ҳукумат органлари ихтиёрида пул жамғармаларини шакллантириш;
- ушбу жамғармаларни ҳудуд иқтисодиётини ривожлантиришда фойдаланиш;
- ҳудуддаги корхона, ташкилот ва давлат муассасалари молиявий фаолиятини назорат қилиш қабилар.

Маҳаллий бюджет даромадларининг шаклланиш манбалари ҳақида сўз борганда, турли манбаларда бир неча турдаги ёндашувлар асосида тегишли гуруҳларга ажратилишини айтиб ўтиш лозим. Умумий ҳолда, Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар маҳаллий бюджетларнинг даромадлари манбааларини икки гуруҳга: бириктирилган даромадлар ва тартибга солувчи даромадлар манбалари гуруҳига ажратиш мумкин.

Бириктирилган даромадлар тегишли бюджетга доимий ёки узоқ муддатли асосда тўлиқ ёки қисман келиб тушадиган даромадлардир. Бундай даромадларга тегишли бюджетларга бириктириб қўйилган даромадлар киради. Бюджет тизимининг у ёки бу даражасига ушбу даромадларни бириктириб қўйишнинг ҳуқуқӣ асоси солиқ ва бюджет қонунчилиги ҳисобланади.

Бюджетларнинг **тартибга солувчи даромадлари** юқори даражадаги бюджет тизимидан қуйи бюджетга, республика бюджетидан – вилоят бюджетларига, (вилоят бюджетидан-туман бюджетларига ва ҳ.к.) ўтказиладиган маблағлардан иборат [10]. Тартибга солинувчи даромадларга умумдавлат солиқлари ва бошқа тўловлар кириб, улар бўйича кейинги молия йили учун маҳаллий бюджетларга ажратмалар (фоизларда) нормативлари белгиланади. Бу нормативларга Ўзбекистон республикаси бюджет тизимининг тартибга солинувчи даромадларини берувчи бюджетлар тўғрисидаги ҳуқуқӣ ҳужжат ёки давлатимиз бюджет

тизимининг бошқа даражадаги бюджетдан унга бериладиган тартибга солувчи даромадларни тақсимлайдиган даражадаги бюджет тўғрисидаги қарорлар билан белгиланади.

Амалдаги бюджет қонунчилигига мувофиқ юридик шахсларга солинадиган даромад ёки фойда солиғи, жисмоний шахсларга солинадиган даромад солиғи, қўшилган қиймат солиғи, акциз солиғи тартибга солувчи солиқлар сифатида белгиланиши мумкин.

Маҳаллий бюджетларни шакллантириш ягона методология асосида ўрнатилган минимал ижтимоий стандартлар, ижтимоий меъёрларни қўллаш орқали амалга оширилади. Бюджет маблағлари билан минимал даражада таъминланганлик деганда, давлат ҳокимияти органлари ёки маҳаллий ўзини – ўзи бошқариш органлари томонидан тегишли бюджетларнинг маблағлари ҳисобидан аҳоли жон боши ҳисобига кўрсатиладиган давлат хизматлари ёки муниципал хизматларнинг йўл қўйиладиган минимал пул қиймати тушунилади [11].

Бюджетлараро муносабатларнинг асосий муаммоларидан бири бўлиб бюджетларни баланслаштириш ҳисобланади. Амалиётда вертикал ва горизонтал баланслашганлик тушунчаси мавжуд.

Вертикал баланслашганлик ўзида ҳар бир ҳокимият даражасининг харажатлар бўйича мажбуриятлари миқдори ва мавжуд даромад ресурслари ўртасида тенгликка эришиш жараёнини акс эттиради [11]. Агар юклатилган функцияларни молиялаштириш учун қуйи даражада ўз даромад манбалари етарли бўлмаса, республика ҳокимияти ушбу даражадаги ҳокимиятга зарурий бюджет воситаларини тақдим этиши лозим.

Вертикал баланслаштириш тушунчаси остида маҳаллий бюджетлар харажат функциялари ва ушбу бюджет даражасига бириктирилган тушумлар ўртасидаги тафовутни бартараф этиш тушунилади [11]. Бундай тафовутни маҳаллий ҳокимият амалиётда бартараф эта олмайди, шунинг учун республика ҳокимияти исталган ҳудуддан каттароқ иқтисодий тартибга солиш имкониятига эга бўлган ҳолда, ушбу маҳаллий бюджетлар даромад ва харажатлари ўртасидаги тафовутни, республика бюджети даражасида жамланган воситалар ҳисобидан қоплаши керак. Шунинг билан бирга, маҳаллий ҳокимият органлари:

а) Ўзларига бириктирилган функцияларни молиявий таъминлашга жавобгар;

б) Ўз даромад имкониятларини сақлаш ва ошириш бўйича ҳуқуқларини самарали ва маъсулиятли фойдаланишлари керак [11].

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, вертикал мувофиқлик бюджет баланслашганлигининг барча муаммоларини ҳал эта олмайди. У ўз навбатида бюджетларнинг горизонтал баланслашганик жараёни билан биргаликда амалга оширилади.

Баъзи иқтисодчи олимларнинг фикрларига кўра, горизонтал баланслаштириш бу – ҳокимият органларига марказлашган молиявий ёрдам кўрсатиш тизими бўлиб, унга кўра мамлакат ҳудудида, маҳаллий органларга бириктирилган ижтимоий аҳамият касб этувчи харажатларни молиялаштиришнинг тенг даражалари таъминланиши лозим [12]. Горизонтал мувофиқлаштириш жараёнида ҳудудий истеъмол бозорларидаги нархлар даражаси бўйича аҳолини дифференциаллашувини ҳам инобатга олиш зарур.

Бюджет даромад ва харажатларини режалаштиришни такомиллашиб бориши оқибатида, сўнгги йилларда, мамлакатимизда бюджетдан молиялаштириш суммаларининг ҳисоб-китобида жон бошига молиялаштириш усулидан, хусусан, умумтаълим мактабларини (2008 йилдан) ва бошланғич тиббий-санитария ёрдами муассасаларини (2005 йилдан) молиялаштиришда фойдаланилмоқда. Мазкур усул хизматлардан фойдаланувчиларнинг бир нафарига (бир нафар ўқувчи (тарбияланувчи)га; бириктирилган бир кишига) харажатларнинг базавий нормативларига асосланади [13].

Таҳлиллардан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, мамлакатда дунё иқтисодиётида бюджет амалиётида бўлаётган ўзгаришлар билан ҳамоҳанг тарзда ислохотлар амалга оширилиб келинмоқда.

Хулоса ва таклифлар

Олиб борилган таҳлиллардан келиб чиқиб, фикримизча:

- маҳаллий бюджетларнинг зарурий даромадлар базасига эга бўлишни талаб қилади. Шунинг учун маҳаллий бюджетлар даромад базасини мустаҳкамлаш, ресурсларни ҳудудлар ўртасида тақсимлаш, давлат ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлаш ва иқтисодий, табиий, демографик жиҳатдан турли ҳолатдаги ҳудудлар шароитида давлат хизматларини тақдим этиш самарадорлигини ошириш муаммолари ҳамон долзарблигича қолмоқда.
- маҳаллий бюджетлар молиявий мустақиллигини ошириш орқали маҳаллий ҳокимият органларининг ўз қарорларига жавобгарлиги ошади. Ўз навбатида молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигининг ҳам ўсиши кузатилади.
- маҳаллий бюджетлар мустақиллигини ошириш иқтисодий ривожланиш даражалари, давлат тузилиши, географик жойлашуви ҳар қил бўлган давлатларда ўз устунлигини исботлади. Бироқ, турли даражадаги ҳукумат органларининг юқори даражага бўйсинишни таъминловчи институционал механизмлар мавжуд бўлмаса, бундай қарорнинг ижобий оқибатлари билан бирга салбий яқунлари ҳам бўлиши мумкин.

Иктибослар/Сноски/References

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – № 6 (766). – 32-б
2. Колесов А.С. Об интегральной оценке финансового положения объектов бюджетного финансирования // Финансы. 2000. № 6. С. 9.
3. Лапушинская Г.К. Метод анализа территориальных бюджетов // Финансы. 2001. № 9. С. 18-20.
4. Поляк Г.Б. Анализ территориальных бюджетов / Г.Б. Поляк // Финансовая газета. 1998. № 7. С. 5.
5. Маликов Т.С., Хайдаров Н.Х. Молия: умумдавлат молияси. - Тошкент:«ИQTISOD-MOLIYA», 2009. - 12 б.
6. Ваҳобов А.В., Жамолов Ҳ.Н. Согласование межбюджетных отношений. - Ташкент: Молия, 2002. - С. 13.
7. Исламкулов А.Х. Маҳаллий бюджетлар молиявий мустақиллиги, уни баҳолашга айрим ёндашувлар // «Жамият ва бошқарув» журналы, 2017. 1-сон. – Б.101-109.
8. <http://lex.uz/docs/4131684>. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари ҳамда 2020-2021 йилларга бюджет мўлжаллари тўғрисида”ги қарори
9. <http://lex.uz/docs/3255436>. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Маҳаллий бюджетларнинг даромадлар базасини кенгайтириш захираларини аниқлаш ишларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
10. <http://www.ziyounet.uz/uploads/books/47879/53c379861ce63.pdf>.
11. Срождиддинова З.Х. “Бюджетлараро муносабатлар”, Ўқув кўлланма. Тошкент 2010 йил. 13-бет.
12. Грицюк Т.В. Бюджетное регулирование, макроэкономическая стабильностьи экономический рост// Финансы и кредит. 2003. №13. С.10-17;
13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш муассасаларини молиялаштириш ва бошқариш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида” 2005 йил 28 сентябрдаги 217-сон Қарори, 3-илова.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР
4 ЖИЛД, 9 СОН

ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ
ТОМ 4, НОМЕР 9

INNOVATIONS IN ECONOMY
VOLUME 4, ISSUE 9

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000